

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ СТРАХУ ВАКЦИНАЦІЇ COVID-19

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF COVID-19 VACCINE HESITANCY

УДК 159.942.5.
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2022.38.14>

Кузьо О.Б.

к.психол.н.,
доцент кафедри практичної психології
Інституту управління, психології
та безпеки
Львівський державний університет
внутрішніх справ

Христюк О.Л.

к.психол.н., доцент,
доцент кафедри теоретичної психології
Інституту управління, психології
та безпеки
Львівський державний університет
внутрішніх справ

Супрун О.О.

здобувачка вищої освіти III курсу
спеціальності 053. Психологія
Інституту управління, психології
та безпеки
Львівський державний університет
внутрішніх справ

У статті досліджено соціально-психологічні чинники, що пов'язані із страхом вакцинації COVID-19. Виходячи з теоретичного аналізу наукових джерел, виділено соціальні (фейкова інформація, що поширюється ЗМІ, демографічні фактори, хитка позиція сучасної української медицини) та психологічні (схильність до навіювання, рівень тривоги, інтернальний чи екстернальний локус контролю та ін.) чинники. Проаналізовано негативні наслідки впливу COVID-19 на психологічний стан досліджуваних у різних країнах, а також можливі причини та аргументи швидкісної розробки вакцин проти COVID-19 у порівнянні з іншими вакцинами. У статті використано наступні методи дослідження: анкета занепокоєння штату Пенсильванія PSWQ, опитувальник «Локус суб'єктивного контролю» (загальна інтернальність/екстернальність, інтернальність стосовно хвороби), багатфакторний особистісний опитувальник 16 PF Кеттела (шкали підозрливості/довірливості та самостійності/сугестивності), опитувальник «Страх перед вакцинацією», авторські питання анкети. У ході емпіричного дослідження за допомогою кореляційного аналізу було виявлено обернений взаємозв'язок між факторами «загальна інтернальність/екстернальність» та «страхом вакцинації» і «схильністю до надмірних переживань», що чим екстернальнішою є особа, тим вищий рівень надмірних переживань та страх вакцинації вона матиме. Найвищий рівень лояльності щодо вакцинації COVID-19 проявляють досліджувані з високим показником фактору загальної інтернальності. За допомогою порівняльного аналізу з'ясовано, що «не вакциновані» мають вищий рівень тривоги щодо вакцинації, ніж «вакциновані». Значимих взаємозв'язків страху вакцинації щодо сугестії та підозрливості виявлено не було.

Ключові слова: пандемія COVID-19, вакцинація, інтернальність, екстернальність, страх вакцинації, схильність до надмірних переживань.

In this paper, the social and psychological factors associated with vaccine hesitancy are investigated. Based on a theoretical analysis of scientific sources, social (fake information disseminated in the media, demographic factors, the shaky position of modern Ukrainian medicine) and psychological (suggestibility, anxiety level, internal or external locus of control, etc.) factors are highlighted. The negative impacts of COVID-19 on the psychological state of the research subjects in different countries, as well as possible reasons and arguments for the rapid development of COVID-19 vaccines compared to other vaccines, are analyzed. The following research methods were employed in the paper: the Penn State Worry Questionnaire (PSWQ), the Locus of Control Questionnaire (general internality/externality, disease-related internality), Cattell's Sixteen Personality Factor (16PF) Questionnaire (suspicion/confidence scales), Questionnaire on Vaccine Hesitancy, author's questions for the questionnaire. An empirical study using correlation analysis revealed an inverse relationship between the factors "general internality/externality" and "vaccine hesitancy" and "tendency to excessive anxiety". The research suggests that the more "external" a person is, the higher the level of excessive anxiety and vaccine hesitancy they have. The highest level of loyalty to the COVID-19 vaccination is shown by the research subjects with a high indicator of general internality. A comparative analysis showed that the "unvaccinated" have a higher level of anxiety about vaccination than the "vaccinated". No significant interrelation between vaccine hesitancy and suggestibility and suspicion was found.

Key words: COVID-19 pandemic, vaccination, internality, externality, vaccine hesitancy, tendency to excessive anxiety.

Постановка проблеми. Недовіра суспільства до вакцинації спричинена різноманітними фейками в медіа-сфері та інтернеті, теоріями змови, фальсифікованими препаратами та низьким рівнем обізнаності громадян [1; 6]. За оцінками ВООЗ, 1 з 10 медичних товарів у країнах з низьким і середнім рівнем доходу є фальсифікованими або неякісними, що спричиняє величезні втрати особистого та громадського здоров'я. Тому підроблені ліки не є новим явищем, викликаним COVID-19. Неякісні та фальсифіковані ліки і вакцини можуть спричинити до поширення занепокоєння, а в кінцевому підсумку – до значно масштабнішого опору вакцинації в майбутньому.

Незважаючи на це, за даними ВООЗ вакцинація є простим, безпечним та ефективним

способом захисту від шкідливих захворювань перед контактом з ними, оскільки вона активує природні захисні сили організму, щоб навчитися протистояти конкретним інфекціям та зміцнити імунну систему. У цьому сенсі, вакцинація проти COVID-19 може зменшити ризик серйозно захворіти і померти, а відтак, і фатальність наслідків.

Сучасні суворі реалії, в яких ми на даний момент перебуваємо, викликають гостру необхідність детальнішого вивчення питання вакцинації проти COVID-19 і тих соціально-психологічних чинників, що провокують сумніви і страх щодо неї. Оскільки тема є актуальною, проте її емпірична складова досі продовжує свій процес формування, дана наукова розвідка є спробою детальнішого вивчення детер-

мінантів, які впливають на загальне суспільне ставлення до вакцинації. Попри цинічну війну Росії в Україні, хоча дана проблема і відійшла на задній план, однак не можна вважати це питання остаточно вирішеним.

Відтак, **мета** даної статті полягає у виявленні соціально-психологічних детермінант, що викликають страх перед вакцинацією.

Припускається, що найвищий рівень лояльності щодо вакцини проти COVID-19 проявлятимуть досліджувані з високим показником фактора загальної інтернальності, а особи з низьким рівнем – будуть схильні до сугестії, підозрілості, високого рівня тривоги та уникатимуть вакцинації.

Виклад основного матеріалу дослідження. COVID-19 завдав виклику не лише системам охорони здоров'я, а й економічним системам, соціокультурним моделям та політичним інститутам. Незважаючи на те, що COVID-19 може зникнути, його наслідки будуть довготривалими і надалі створюватимуть критичні проблеми. Опитування проведене з 31 березня по 13 квітня 2020 року в США показало, що 28% респондентів повідомили про підвищені симптоми депресії, що приблизно в 3,5 рази перевищує поширеність, визначену в Національному огляді здоров'я та харчування 2017–2018 років [11]. Приклади з деяких країн ЄС ілюструють серйозний вплив пандемії на психічне самопочуття людей: на початку карантину у Франції тривога була вдвічі більшою, а задоволеність життям значно впала [10]. В Італії вісім із десяти опитуваних сказали, що їм потрібна психологічна підтримка [13]. У Бельгії поширеність тривоги та депресії подвоїлася, збільшившись у середньому з 11% (9,5% відповідно) у 2018 році до 23% (20% відповідно) у квітні 2020 року [12].

Можемо спостерігати, що проблеми породжені COVID-19 точно вплинули на цінності, екзистенційні переживання і поділили життя на «до» та «після». У науковій літературі маємо багато даних про те, які фактори ризику розвитку стресових реакцій під час пандемії існують, якими є наслідки стресових подій для медичного персоналу, значення EMDR в усуненні факторів ризику, що можуть стати основою для розвитку ПТСР та ін [11; 14; 16]. Іншим важливим питанням є пошук варіантів, щоб не допустити до надскладних наслідків. Одним із таких варіантів є вакцинація та різне ставлення щодо неї [1; 5; 6; 7; 8; 9; 15].

Поява вакцини – стала надією на порятунк, проте, як виявилось, думки в суспільстві стосовно щеплення розділились. Україна на даний момент займає одну із лідерських позицій серед країн, із найнижчим рівнем вакцинації у Європі. Цей антирекорд спровокований різними соціально-психологічними детермінантами, які породжують страх вакцинації

проти коронавірусу. До потенційних причин можемо віднести як: особистий рівень тривоги індивіда, вплив сугестії та її роль у формуванні громадської думки, так і загальний рівень обізнаності громадян, доступність вакцини тощо.

Швидкість з якою були розроблені перші вакцини проти COVID-19 була надзвичайною. Для прикладу, вакцину проти кору знайшли відносно швидко: від відкриття збудника до створення першої вакцини пройшло всього 10 років, але для висипного тифу знадобилося більше століття. Розробка вакцини проти COVID-19 зайняла значно менше часу, ніж розробка будь-якої іншої вакцини. Менш ніж за рік було оголошено кілька успішних вакцин, які були схвалені для використання [8].

Відтак, постає запитання: яким чином вакцину проти коронавірусу розробили за такий короткий термін? Відносно швидкий розвиток цих вакцин не означає, що заходи безпеки були пропущені чи порушені. Існує кілька причин, чому вакцини проти COVID-19 були розроблені швидше, ніж інші вакцини:

- Технології, які використовуються для розробки вакцин проти COVID-19, розроблялися роками для підготовки до спалахів інфекційних вірусів.
- Країни поділилися генетичною інформацією про SARS-CoV-2, що пришвидшило процес пошуку вакцини.
- Процеси тестування вакцин не пропускали жодних кроків, але розробники вакцин провели деякі етапи процесу одночасно, щоб якомога швидше зібрати якомога більше даних.
- Уряди заздалегідь виділяв кошти розробникам вакцин, тому компанії мали необхідні ресурси.
- Деякі типи вакцин проти COVID-19 були створені з використанням інформаційної РНК (мРНК) – нової технології, яка забезпечує швидший підхід, ніж традиційний спосіб виготовлення вакцин.

• Соціальні мережі дозволили компаніям звертатися до волонтерів для дослідження та залучати їх і багато людей хотіли допомогти, тому було достатньо учасників дослідження, щоб перевірити вакцини проти COVID-19.

• Оскільки SARS-CoV-2 швидко поширюється, багато добровольців, які отримали вакцини, зазнали впливу вірусу і з такою кількістю випадків зараження знадобилося менше часу, щоб перевірити чи діють вакцини [8; 15].

Варто згадати і про свідому фальсифікацію даних щодо вакцин, адже це розповсюджене явище і українське суспільство з ним зіштовхнулось як ніхто інший. Звідси походять і різноманітні теорії змов, в яких під виглядом препарату, що вводиться як превентивний засіб проти хвороби, підозрюють щось, що в майбутньому виявиться або ж наркотиком, або

ж чіпом, який захопить владу над свідомістю людини [6].

Серед значної частини українців, на сьогодні панує думка, що вакцинація вигідна в першу чергу для фармацевтичних компаній, адже вони, як ніхто інший, намагаються збагатитись на такому людському факторі як страх. Проте завдяки позитивному досвіду вакцинації знайомих та родичів, безкоштовності щеплення, а також порадам лікарів і запровадженням обмеженням пов'язаних із працевлаштуванням, транспортом і допуском до різноманітних видів дозвілля, українці, особливо молодь, почали поступово змінювати своє категоричне ставлення на більш лояльне.

Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) в Україні провів національне репрезентативне опитування, яке показало, що 42% українців, які ще не вакцинувались – готові щепитись за певних умов. Найбільше мотивує охочих щепитись те, що вакцинація може запобігти коронавірусній хворобі чи ускладненням від неї і що вони не заразять інших людей. Це дійсно так, адже вакциновані люди у 5 разів рідше заражаються та мають більш ніж у 10 разів нижчий ризик госпіталізації з COVID-19, ніж нещеплені [7].

Це також було найбільшим мотиватором і для тих, хто вже вакцинувався. Так 65% вакцинувались, щоби не хворіти і не мати ускладнень від COVID-19. Лише 14% зазначили, що вони зробили це через рекомендацію роботодавця чи закладу освіти. Нагадаємо, станом на 3 листопада 2021 року, в Україні 10 682 752 людей вже отримали хоча б першу дозу, а 7 596 587 – дві і тепер повністю захищені [5].

Однак, дані статистики засвідчують, що великий відсоток респондентів і досі сумнівається щодо щеплення. Серед основних причин – недооцінювання ризиків COVID-19 та міфи про щеплення. Серед тих, хто ще не вакцинувався і не бажає цього робити, більшість не довіряють вакцинам, вважають, що вакцинація несе більше ризиків, ніж сам COVID-19 та не хочуть переживати реакцію на вакцини. А майже чверть вважають, що мають медичні протипоказання до вакцинації від COVID-19, хоч насправді абсолютні протипоказання можуть мати менше одного відсотка людей. Ті, хто не хочуть вакцинуватись, не вважають пандемію серйозною загрозою чи

COVID-19 такою хворобою, від якої потрібно щеплюватися взагалі.

З необхідності систематизувати різносторонню інформацію, що подається в наукових та не наукових джерелах, було запропоновано табл. 1 Соціально-психологічні детермінанти страху вакцинації [3].

Соціально-психологічні детермінанти страху вакцинації проти коронавірусу неодноразово породжували масові протести проти вакцинації та карантину впродовж всієї пандемії. Протести внаслідок карантинних обмежень не унікальне явище і в Україні. У Києві, третього листопада 2021 року, відбувався марш противників вакцинації та локдауну. Учасники назвали це «акцією прямої дії», в якій вони спробували відстояти свої права людини. Зібрання близько тисячі людей відбулось біля Верховної ради [1].

Відтак, гострі питання довкола вакцинації породжують необхідність емпіричних досліджень даної теми. Таке емпіричне дослідження соціально-психологічних чинників, що підтримують страх перед вакцинацією COVID-19 було проведено в листопаді-грудні 2021 року. У дослідженні прийняло участь 60 респондентів, серед них 36 – жінок (60%), 23 – чоловіків (38%) та одна особа (2%), що не зазначила зазначити стать. Віковий діапазон учасників становив 17-42 роки, серед досліджуваних найбільша кількість осіб віком з 18 по 21 рік (74%). Було використано наступні методики:

1) Анкета занепокоєння штату Пенсильванія PSWQ – це шкала самооцінки з 16 пунктів, розроблена для вимірювання ознак занепокоєння у дорослих. Занепокоєння розглядається як домінуюча ознака генералізованого тривожного розладу (ГТР). Шкала вимірює надмірність, загальність і неконтрольовані розміри занепокоєння [2, с. 106].

2) Опитувальник «Локус суб'єктивного контролю» або ж РСК, що виявляє екстернальний або інтернальний тип поведінки. У першому випадку людина вважає, що події, які з нею відбуваються, – результат дії зовнішніх сил – випадку, інших людей тощо. У другому випадку людина інтерпретує значущі події як результат своєї діяльності. В опитуванні були використані такі шкали як: загальна інтернальність (Iz) та інтернальність стосовно здоров'я і хвороб (Ix).

Таблиця 1

Соціально-психологічні детермінанти страху вакцинації

Соціальні чинники	Психологічні чинники
Інформація поширена ЗМІ	Схильність до навіювання
Думка оточення	Рівень тривоги
Демографічні фактори	Страх відповідальності (інтернальний чи екстернальний локус контролю)
Хитка позиція сучасної науки/медицини	Бажання проявити спротив системі

3) Опитувальник рівня страху вакцинації від COVID-19 – обрану анкету створювали ставлячи перед собою ціль вивчити, як тривога щодо думок про смерть пов'язана з тривогою від вакцинації [9].

4) Багатофакторний особистісний опитувальник 16PF (Sixteen Personality Factor Questionnaire, 16PF). У нашому дослідженні використовується фактор L – «довірливість – підозріливість» та Фактор Q2 – «конформізм – нонконформізм».

5) Авторські питання анкети. Серед авторських питань анкети були наступні: 1. «Чи боїтесь ви негативних побічних ефектів, які можуть виникнути після вакцинації від COVID-19? (а) так; б) ні; в) частково); 2. «Чи вважаєте ви, що дозвіл на вакцинацію від COVID-19 було надано занадто швидко, без необхідних тестувань та перевірок?» (а) – цілком погоджуюсь; б) не погоджуюсь; в) частково погоджуюсь; с) важко відповісти); 3. «Ви погоджуєтесь, що вакцинація проти COVID-19 може бути більш небезпечною, аніж сама хвороба (коронавірус) ?» (а) – так; б) ні; в) важко сказати) та ін.

Було використано методи математично-статистичної обробки даних: кореляційний (за Спірменом) та порівняльний (Т-критерій Стьюдента) аналізи.

Після етапу зібрання даних, респондентів, що взяли участь у дослідженні було розподілено на групи наступним чином: (1) учасники з високим рівнем тривожності щодо вакцинації (40 %), (2) з низьким рівнем тривоги щодо вакцинації (60%), (3) вакциновані (54%), (4) невакциновані (46 %).

Перш за все, варто звернути увагу на дані, які були отримані по всіх 60-ти учасниках опитування, до моменту розподілу їх на групи. Цікавою знахідкою в процесі аналізу результатів опитування став обернений кореляційний зв'язок між шкалою PSWQ (схильність до надмірних переживань) та Із (шкала загальної інтернальності в РСК): $r = -0,31$, $p \leq 0,05$ (див. рис. 1). Тобто, високий показник схильності до переживань корелює із низьким показником загальної інтернальності. А це, в свою чергу, говорить про те, що чим вищий рівень схильності до надмірних переживань, тим менший, на думку особи, її зв'язок із впливом на події свого життя.

Рис. 1. Кореляційна плеяда показників факторів Із, PSWQ та страху вакцинації

Як це може проявлятися в ставленні до вакцинації такої особи? Думка оточення, засоби масової інформації та інші джерела, що володіють сугестивним впливом, будуть вирішальними для такого досліджуваного в прийнятті рішення щодо щеплення проти COVID-19. Такий розвиток подій більш аніж можливий, адже через зневіру у власну значущість і вплив на власну долю, такий респондент радше прислухається до порад інших, або ж повірить у фейкову інформацію, знайдену на просторах інтернету, аніж наважиться прийняти самостійне раціональне рішення.

Наступна кореляція своїм вагомих оберненим зв'язком тільки підтверджує все вищесказане. Мова йде про шкалу Із (загальна інтернальність) та страху вакцинації респондентів (а саме тих, в кого цей страх наявний) ($r = -0,36$, $p \leq 0,05$ (див. рис. 1)).

Ці дані можна тлумачити у формі твердження: «Я не маю контролю над власним життям, тому з негативними побічними наслідками вакцинації я не зможу впоратись, оскільки це справа випадку». Ну і як наслідок, ми отримуємо високий рівень страху серед таких респондентів. Тобто, ця кореляція є прямим підтвердженням попередньо розглянутої.

Можна припустити, що саме високий рівень інтернальності взаємопов'язаний з низьким рівнем переживань, який згодом може пози-

Таблиця 2

Шкали методик, що було використано в емпіричному дослідженні

Методики дослідження	Шкали
Опитувальник PSWQ	Схильність до надмірних переживань
Опитувальник рівня суб'єктивного контролю	Фактор Із, Іх (загальна інтернальність/екстернальність, інтернальність стосовно хвороби)
Опитувальник «Fear of vaccination»	Страх вакцинації
16-ти факторний опитувальник Кеттела	Фактор L, Q2 (підозріливість/довірливість та самостійність/сугестивність)

тивно вплинути і на прийняття рішення щодо вакцинації (полегшить це рішення за рахунок впевненості в собі та у власних діях). Досліджувані з нижчим рівнем особистісної тривоги будуть більше впевненими в своїх силах та впливі на життя, а відтак, матимуть менше страхів щодо вакцинації (страх вакцинації корелює з фактором інтернальності $r = -0,36$, $p \leq 0,05$). Респонденти, що мають вищий рівень тривоги/страху щодо вакцинації, матимуть скоріше екстернальний локус контролю, що проявлятиметься через невіру в те, що події в житті можна контролювати, а через вакцинацію впливати на перспективи свого здоров'я.

Також, порівняльний аналіз за Т-критерієм Стьюдента показує цікаву статистично значиму відмінність у групі «вакцинованих» та «не вакцинованих» стосовно тривоги/страху щодо вакцинації. Помічаємо, що «не вакциновані» мають вищий рівень тривоги/страху щодо вакцинації, аніж досліджувані в групі «вакциновані» ($t = 4,06$) (див. рис. 2).

Висновки. Пандемія COVID-19 зачепила різні сфери життя населення всього світу. Довгоочікуваним порятунком від швидкісних обертів розповсюдження вірусу стала вакцинація. Вакцини з'явилися в короткий термін внаслідок максимальної активізації всіх можливих ресурсів наукової спільноти. Звісно, як і у всіх ліків, вакцина має ряд переваг та недоліків, проте значну частину недовіри суспільства до вакцинації породили не побічні ефекти, а такі соціально-психологічні чинники як: низький

рівень обізнаності, високий сугестивний вплив оточення, інтернет-ресурси, медіа та особистісні суб'єктивні переживання.

На основі емпіричного дослідження було проведено кореляційний та порівняльний аналіз за Т-критерієм Стьюдента. Інтерпретація даних результатів дала змогу приблизитись до відповіді на запитання: які психологічні фактори відіграють провідну роль у підтримці страху вакцинації? Було виявлено, що із обернено корелює із фактором «страх вакцинації» ($r = -0,36$; $p \leq 0,05$) та PSWQ ($r = -0,31$; $p \leq 0,05$), а також те, що особи з нижчим рівнем тривоги щодо вакцинації матимуть вищі показники по шкалі інтернальності. Невакциновані досліджувані матимуть вищий рівень тривоги щодо вакцинації та уникатимуть її ($t=4,06$).

Таким чином, гіпотеза нашого дослідження підтвердилася частково. Отримані результати свідчать про те, що чим вищий рівень інтернальності в особи, тим нижчим буде рівень її загальної тривоги та менший страх перед вакцинацією. Це, в свою чергу, може позитивно впливати на бажання індивіда вакцинуватись. Значимих взаємозв'язків страху вакцинації щодо сугестії та підозрливості виявлено не було. Цікавими перспективами подальших пошуків можуть бути питання дослідження корекційного впливу на страх вакцинації через різноманітні психотерапевтичні інтервенції [4] та формування адекватного сприйняття реальності в даному контексті.

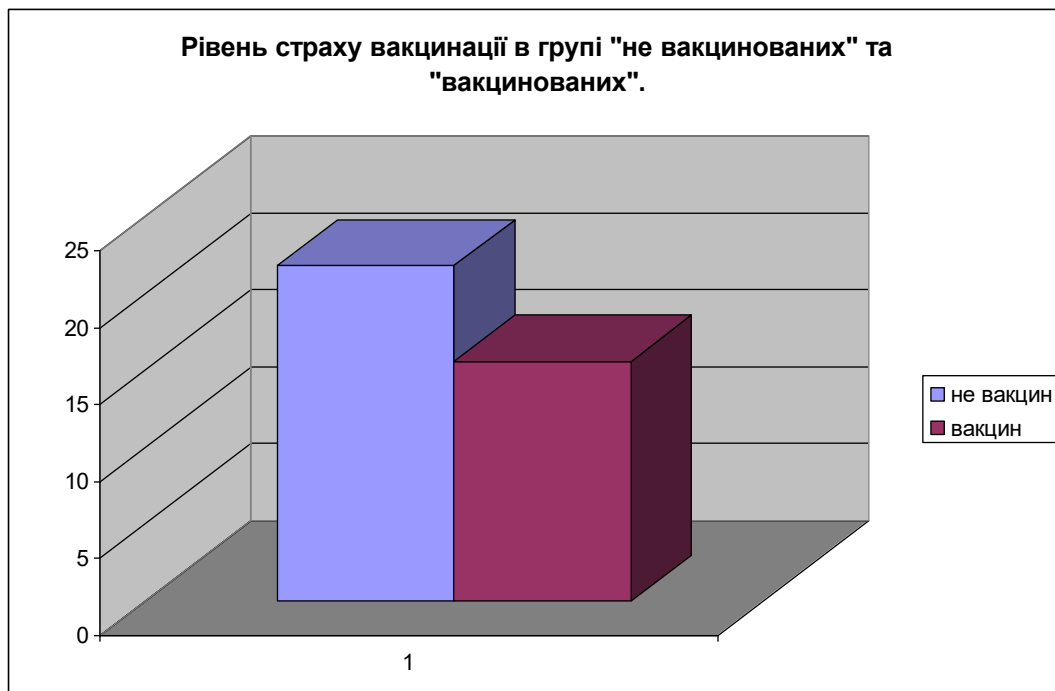

Рис. 2. Діаграма «вакцинованих» та «не вакцинованих» респондентів стосовно страху вакцинації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. "Акція прямої дії". Противники вакцинації перекрили вулиці у центрі Києва. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-59145669>
2. Крейг Д. Маркер Генералізований тривожний розлад. Львів, Свічадо, 2017. 124 с.
3. Кузьо О. Б., Супрун О. О. Соціально-психологічні чинники, що провокують страх перед вакцинацією. *Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві*: Зб. тез VI Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 22 жовтня 2021 р.). Львів: ЛьвДУВС, 2021. С. 132–137.
4. Кузьо О. Б. Порівняльний аналіз професійної діяльності когнітивно-поведінкового терапевта та гештальт-терапевта. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». Випуск 4. Том 2. Херсон, 2017. С. 174-179.
5. 42% українців, які ще не вакцинувались від COVID-19, готові це зробити – дослідження ЮНІСЕФ. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/vaccination-survey>
6. СТАВЛЕННЯ УКРАЇНЦІВ ДО ЕПІДЕМІЇ КОВІД-19 ТА ВАКЦИНАЦІЇ URL: <http://journalab.online/vaccination>
7. Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3347850-moz-sered-gospitalizovanih-zatizden-91-nevakcinovani.html>
8. Що потрібно знати про вакцину проти COVID-19? Відповіді на найпоширеніші питання щодо вакцини проти коронавірусу. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/stories/covid-19-vaccines>
9. Bodner E., Bergman S. Y., Ben-David B., Palgi Y. Vaccination anxiety when vaccinations are available: The role of existential concerns. Volume 38, Issue 1. February 2022. Pp. 111-118. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/smi.3079>
10. Chan-Chee C., Christophe L., Lasbeur L. La santé mentale des Français face au Covid-19 : prévalences, évolutions et déterminants de l'anxiété au cours des deux premières semaines de confinement. 2 décembre 2021. P. 260-269. URL: <https://www.santepubliquefrance.fr/docs/la-sante-mentale-des-francais-face-au-covid-19-prevalences-evolutions-et-determinants-de-l-anxiete-au-cours-des-deux-premieres-semaines-de-confi>
11. Christi J. Guerrini, Sophie C. Schneider, Andrew G. Guzik, Gifty N. Amos Nwankwo & all. Psychological Distress Among the U.S. General Population During the COVID-19 Pandemic. 22 June. 2021. URL: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsy.2021.642918/full>
12. For a healthy Belgium. URL: <https://www.healthybelgium.be/en/health-status/covid-19-crisis/covid-19-impact>
13. Giuffrida A. Italy's lockdown has taken heavy toll on mental health, say psychologists. 21 May 2020. URL: <https://www.theguardian.com/world/2020/may/21/italy-lockdown-mental-health-psychologists-coronavirus>
14. Isabel Fernandez Covid-19, mental conditions and EMDR protecting front line healthcare staff's mental health. *Psychology of crisis situations: science and practice*: Collection of materials International scientific and practical online conference. Kyive, 2021. P. 26-34.
15. Maragakis L., Gabor D. Is the COVID-19 Vaccine Safe? January 4, 2022. URL: <https://www.hopkinsmedicine.org/health/conditions-and-diseases/coronavirus/is-the-covid19-vaccine-safe>
16. Pappa S., Ntella V., Giannakas T. & all. Prevalence of depression, anxiety, and insomnia among healthcare workers during the COVID-19 pandemic: A systematic review and meta-analysis. Volume 88. August 2020. P. 901-907. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S088915912030845X?via%3Dihub>